

Різник Н. С., к.е.н., доцент (Луцький національний технічний університет)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВТЕЧІ КАПІТАЛУ З РЕГІОНУ

Втеча капіталу як суспільне явище має глибоке історичне коріння, притаманна усім країнам незалежно від моделі та рівня їх соціально-економічного розвитку, а пошук шляхів повернення капіталу залишається актуальним завданням практично для всіх країн світу. Проблема втечі капіталу як на державному, так і на регіональному рівні є гострою і в Україні.

Бегство капитала как общественное явление имеет глубокие исторические корни, присуще всем странам независимо от модели и уровня их социально-экономического развития, а поиск путей возвращения капитала остается актуальной задачей практически для всех стран мира. Проблема бегства капитала как на государственном, так и на региональном уровне является острой и в Украине.

Flight capital as a social phenomenon has deep historical roots, common to all countries regardless of the model and their level of socioeconomic development, finding the ways to return capital remains a problem for almost all countries. The problem of capital flight at national and regional level is also important in Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Економічна криза в Україні у 1990-х роках була однією з основних причин того, що за кордон втекли гроші, цінності, інше майно загальною вартістю принаймні в кілька десятків мільярдів доларів США (за різними експертними оцінками, за останні 10 років з України вивезено від 20 до 60 млрд дол., які здебільшого легалізовані в офшорних зонах) [1].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемами оцінки та інструментів повернення капіталу в країну його походження займалися А. Булатов, М. Деллер, Д. Дувендаг, М. Кахн, М. Дулі, Д. Каддінгтон, Ч. Кіндлбергер, Л. Красавіна, Д. Лессард, Д. Маклеод, Д. Уільмсон, М. Уільямсон, А.С. Філіпенко, Р. Рут Френклін, М. Флейчук, Н. Хег, С. Шумська. Погоджуємось з точкою зору Д. Маклеода, який вважає, що втеча капіталу, є наслідком, а не причиною фінансової кризи, хоча, чутки про девальвацію можуть спровокувати відтік капіталу як з країни, так і кожного окремого регіону, як з джерела фінансової нестабільності [2].

Цілі статті. На сьогодні не сформовано єдиного методичного підходу до оцінки вивезення капіталу як на державному, так і на регіональному рівні. Різноманіття поглядів вчених обумовлено відмінностями в характері вирішуваних ними теоретичних і прикладних завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією з основних форм розвитку продуктивних сил регіону є міжрегіональний та міжнародний рух капіталу. Переміщення капіталу за межі регіону у виробничій, грошовій чи товарній формі через прямі або портфельні інвестиції відбувається з метою отримання прибутків суб'єктами господарювання як резидентів, так і нерезидентів України. Суб'єкти господарювання регіону можуть приймати та інвестувати підприємницький капітал, отримувати гранти, міжнародні позики, пільгові кредити та брати участь у різноманітних програмах підтримки, крім того, приплив іноземного капіталу в регіональну економіку є одним з джерел фінансування імпорту. Необхідно відмітити, що експорт ресурсів з регіону може відбуватись з допомогою капіталу як кримінального, так і цілком легального походження.

На основі визначень як самих термінів, так і способів вивезення/ввезення ресурсів з регіону розглянемо методичні підходи до його кількісної оцінки.

Виходячи з розробленої у 1937 р. теорії міжнародного руху капіталу Ч. Кіндлбергером [3; 4, С. 425-442] можемо відмітити, що вивезення/ввезення капіталу – це такий рух капіталу за межі країни, який суперечить її національним інтересам і відбувається через несприятливий для багатьох вітчизняних власників капіталу інвестиційний клімат в країні чи її окремих регіонах. Це пояснюється, з одного боку, тим, що втеча капіталу як з країни, так і будь-якого територіального утворення може протікати як в легальній, так і нелегальній формах. З іншого боку, часто неможливо виділити втечу капіталу усередині усіх інвестиційних ресурсів в регіональну економіку, як, наприклад, в разі його експорту з іншої країни, регіону, території з низьким оподаткуванням.

Вивезення капіталу сприяє зовнішньоекономічному розвитку регіону, а втеча капіталу свідчить про небезпеки розвитку регіональної економіки, низьку ефективність внутрішнього інвестування, слабкий інвестиційний клімат. Це призводить до послаблення національної економіки, зниження можливостей інвестування і, отже, до подальшого погіршення перспектив розвитку.

Втеча капіталу – рух фінансового капіталу за кордон через проблеми його ефективного розміщення на території країни. Процеси відтоку капіталу поглиблюють проблеми забезпечення боргових зобов'язань країн третього світу [5].

Л. Красавіна під втечею капіталу розуміє прискорений відтік великих обсягів капіталу, що вивозиться по легальних та нелегальних каналах на різні терміни і за різним функціональним призначенням [6, С. 40-42].

Б. Райзберг, Л. Лозовський, Є. Стародубцева в сучасному економічному словнику подали наступне трактування «втечі» капіталу – стихійне, не регульоване державою вивезення капіталу юридичними та фізичними особами за

кордон, з метою більш надійного та вигідного їх вкладення, а також для того, щоб уникнути їх експропріації, високого оподаткування, втрат від інфляції [7].

Д. Каддінгтон [8] пов'язує втечу капіталу з відтоком приватних коротко-строкових капіталів спекулятивного характеру.

М. Дулі відносить до капіталів, що «втекли», ту частину зовнішніх фінансових зобов'язань країни, «яка не пов'язана з мотивом диверсифікації активів і не приносить країні статистично реєстрованого інвалютного прибутку на відміну від «нормального» відтоку капіталів» [9, С. 53].

На думку М. Дулі, при розрахунку втечі капіталу слід враховувати «чисті помилки і упущення» і можливу різницю в даних міжнародної статистики, що стосуються змін у залишку зовнішньої заборгованості й платежах по боргу або відображених у платіжному балансі країни. Вчений також вважає, що із загальної суми відтоку капіталу потрібно відняти всі зареєстровані виплати прибутку. Оскільки повну і достовірну інформацію про взаємозв'язок між відтоком капіталів і величиною виплачуваного прибутку отримати неможливо, М. Дулі вводить розрахункові величини, що характеризують обсяг зовнішніх активів, який, на його думку, міг би забезпечити середньостатистичний рівень прибутків. Для цього він використовує усереднені відсоткові ставки, сталі на світових ринках на даний момент. Різниця між обсягом вивезеного капіталу і розрахованою таким чином величиною зовнішніх активів, на його думку, і визначає капітал, що «втік» [9, С. 218].

Для визначення обсягів втечі капіталу з регіону доцільно визначати ту частину зовнішніх фінансових зобов'язань, яка не буде пов'язана з подальшою диверсифікацією активів і не надходитиме в регіональний бюджет як відрахування з статистично зареєстрованого прибутку.

Погоджуємось з М. Флейчук, яка вважає, що практика розрахунку втечі капіталу з України ускладнена як через приблизність та суперечність відповідних статистичних даних, так і внаслідок не зовсім прозорих транскордонних трансфертів самих державних структур. Крім того, запропоновані розрахункові величини можуть досить істотно відхилитися від реальних значень при вивозі українського капіталу через ті чи інші зарубіжні структури [10].

Вчені Д. Лессард та Д. Уільмсон вважають, що втеча капіталу – це усі фінансові ресурси, які залишили територію винятково нелегальним шляхом [11, С. 13]. Деякі вчені поділяють подібну точку зору, розуміючи під втечею капіталу будь-який відтік з країни приватних фінансових ресурсів [12, С. 2].

Поділяємо думку вчених, відмітивши, що втеча фінансових ресурсів з регіону відбувається з метою ухилення від сплати високих податків та можливої подальшої експропріації капіталу з офшорних територій, а відтак дані обсяги втечі капіталу не відображаються по статті «рух капіталу» платіжного балансу країни або ж по зовнішньоторговельного балансу регіону. А тому оцінити деякі фінансові ресурси, які залишили регіональну економіку винятково нелегальним шляхом вбачається нам можливим за статистичною оцінкою обсягу іноземних інвестицій з офшорних територій в регіон.

Залишковий метод використовують в своїх оцінках масштабів втечі капіталу економісти Світового банку. Так, Д. Дувендаг для оцінки втечі капіталу пропонує розглядати ситуацію масового відтоку приватних капіталів будь-якого характеру і будь-якої тривалості [13, С. 53].

Дж. Каддінгтон, С. Кеткар, К. Кеткар пропонує оцінювати «втечу капіталів» на основі даних статті «чисті помилки і упущення» та «рух приватного капіталу» [8]. Підхід вчених до оцінки втечі капіталу ґрунтується на тому, що «втеча капіталу» є реакцією на короткострокові зміни умов на внутрішньому і міжнародному фінансових ринках [14, С. 19].

М. Деппер і М. Уільямсон розглядаючи «втечу капіталу» як процес переміщення ресурсів в інвалютні фінансові активи (у тому числі безпосередньо за межі країни) у зв'язку з наростанням економічної чи політичної нестабільності в даній країні та/або побоюваннями знецінення національної валюти [15, С. 43]. Отже, відтік капіталу з одного регіону держави в інший можливий у вигляді розпродажу чи виведення активів, вилучення вкладів з рахунків регіональних банків, термінової конвертації наявної грошової маси в іншу валюту за умови дії окремих соціальних, економічних чи екологічних особливостей розвитку території.

Підтверджуючи тезу про можливе повернення нелегальних коштів в економіку регіону з офшорних територій, провідний експерт МБРР С. Ібі Аджай зазначає, що саме економічне явище іменується «втечею капіталу», коли місцем походження капіталу є країна, що розвивається, а самі кошти не виступають зарубіжними інвестиціями з розвинених країн [16, С. 53]. Проводячи оцінку вивезення нелегального капіталу з регіону, бачимо, що вивезеним капіталом з економіки регіону є кошти, які не виступають зарубіжними інвестиціями з розвинених країн.

А. Булатов концептуально обґрунтував розподіл «втечі капіталу» з Росії за «широким» та «вузьким» визначенням. Відзначаючи, що втеча капіталу відбувається як в легальній, так і нелегальній формі. При цьому часто неможливо виділити «втечу капіталу», наприклад, у разі його вивозу до країн і територій з низьким оподаткуванням. За «вузьким» визначенням А. Булатова «втеча капіталу» – це нелегальний вивіз капіталу з країни. В Росії «втеча капіталу» здійснюється різними способами, які відображаються, насамперед, у таких статтях платіжного балансу, як «своєчасне неотримання експортної виручки», «ненадходження товарів і послуг на рахунок переказів грошових коштів по імпортних контрактах», а також у підсумковій статті платіжного балансу «чисті помилки і упущення».

Виходячи з «широкого» визначення, «втечу капіталу» можна трактувати як такий вивіз капіталу з країни, який суперечить її національним інтересам, або як акумуляцію приватним сектором іноземних нетто-активів, тоді як держава вважає необхідним накопичувати нетто-зобов'язання і скорочувати свої нетто-активи. Тому «широке» визначення виводиться А. Булатовим насамперед із

суперечності між інвестиційними інтересами окремих фірм і інвестиційними цілями країни. В Росії, з її браком інвестицій, до «широкого» визначення явища потрібно віднести не лише нелегальний вивіз капіталу, а й частину легального вивозу, насамперед такі статті платіжного балансу, як «капітальні трансферти», «портфельні інвестиції», «позики, надані банківському сектору і сектору нефінансових підприємств», «залишки на поточних рахунках і депозити», «готівкову іноземну валюту» [17, С. 70].

С. Шумська пропонує при визначенні суми втечі капіталу не включати виплати нерезидентам доходів від інвестицій і обсяги залишків на рахунках і депозитах за кордоном, простроченої заборгованості за торговельними операціями та сальдо торгових кредитів, вважаючи, що ці показники свідчать про легальні процеси відтоку капіталу [18, С. 68].

Окремі фахівці пропонують оцінювати «втечу капіталу» по статті «помилки та упущення» платіжного балансу [19; 20; 21]. Основним показником втечі капіталу буде від'ємний показник статті платіжного балансу, причому реальна оцінка масштабів «втечі капіталу» може бути значно вищою.

Отже, розглянувши підходи вчених до трактування визначення «втеча капіталу», визначимо зміст поняття «втеча капіталу регіону». Втеча капіталу з регіону – це непланове, стихійне, нерегульоване переміщення капіталів із одних регіонів держави в інші, до іншої держави внаслідок його нестійкого економічного, соціального розвитку або з метою ухилення суб'єктами господарювання регіону від сплати високих податків, можливої експропріації капіталу тощо.

Будь-яка операція нелегального переведення капіталу є протизаконною, але джерело капіталу усередині регіональної економіки саме по собі може бути законного походження. Таким чином, процес втечі капіталу суб'єкта господарювання регіону може бути пов'язаний з різними порушеннями законодавчих та нормативних актів залежно від джерела походження коштів.

За відсутності методики розрахунків обсягів вивезення/ввезення капіталу з регіону одним із підходів може слугувати аналіз динаміки платіжного балансу країни. За недостатньої прозорості інформаційної бази та дискусійності наповнення терміну втечі капіталу, його кількісну оцінку можна здійснити як за рівнем «чистих помилок та упущень», так і за сумами окремих статей платіжного балансу, які будуть свідчити про вивезення капіталу з регіональної економіки. Показником вивезення капіталу буде від'ємне значення показника цих статей, а ввезення – позитивне.

У розрахунках обсягів експорту капіталу на державному рівні, на відміну від інших підходів вчених до оцінки втечі капіталу, до обсягів втечі капіталу доцільно включити статті платіжного балансу помилки та упущення, обсяги недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг, оплати за імпорт, що не надійшов, та платежі за фіктивними операціями з цінними паперами та готівковою валютою поза банками. До обсягів вивезення капіталу включатимемо обсяги виплат нерезидентам доходів від інвестицій, простроченої заборгованості за торговельними операціями та сальдо торгових кредитів та обсягів депозитів ре-

зидентів України за кордоном, оскільки неможливо виділити із загального обсягу значення показника джерела продуктивного та непродуктивного відтоку капіталу, тому ці суми слід включити під час розрахунку обсягів вивезення капіталу.

Спробуємо розробити методичний підхід до оцінки вивезення/ввезення капіталів з регіону на основі даних платіжного балансу України та аналізу результатів зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності регіонів. Водночас агрегована оцінка, отримана на основі даних платіжного балансу, зовнішньоторговельного балансу регіону може розглядатися як найбільш доказова, оскільки її формування відбувається на основі статистичного збирання та аналітичної обробки інформації. Хоч така оцінка може мати опосередкований характер, оскільки не можна ототожнювати дані платіжного балансу з прямими показниками «втечі капіталу», однак, відмітимо, що до вивезення капіталу, який не є втечею капіталу неправомірного походження, можна віднести вивіз прямих інвестицій, портфельних інвестицій, інші приватні небанківські інвестиції довгострокового характеру за кордоном, а також всі види державних інвестицій за кордоном.

Етапами проведення оцінки вивезення/ввезення капіталів з регіону будуть:

1. Вибір об'єкта діагностики.
2. Вибір показників для оцінки рівня експорту капіталів з країни, регіону.
3. Оцінка рівня експорту капіталів з держави.
4. Оцінка причин, внутрішніх та зовнішніх факторів експорту капіталів з регіону.
5. Позиціонування регіонів за рівнем експорту капіталів з регіону.

Об'єктом оцінки експорту капіталів з регіону є показники зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності регіону.

Для оцінки вивезення капіталу його кількісну оцінку можна подати у вигляді арифметичної суми окремих статей платіжного балансу та даних звітності Міжнародного банку розрахунків:

- рух капіталу – обсяги переміщення з одних країн в інші вартостей у товарній і/або грошовій формі з метою отримання їх власниками прибутків;
- капітал емігрантів – вивіз національної та іноземної валюти нерезидентами України;
- сальдо торгових кредитів відображає рух кредитів у товарній та грошовій формах терміном до одного року, зміни у короткострокових авуарах;
- рахунок руху довгострокового капіталу (long-term), або прями інвестиції та інші довгострокові капітальні вкладення. Основними статтями руху довгострокового капіталу є прями інвестиції та позики. Інвестиції, які вкладаються іноземними громадянами або фірмами в економіку даної країни – це стаття кредиту. Проте, репатріація отриманого від цієї інвестиції прибутку утворює дебетову статтю невидимого імпорту. Капіталовкладення, які здійснюються

резидентами за кордон, утворюють статтю дебету, а переказ з-за кордону прибутків за ними – кредитову статтю невидимого експорту;

- сальдо простроченої заборгованості за позиками – відображає рух позик органів грошово-кредитного регулювання, сектору державного управління, та інших секторів;

- депозити резидентів в іноземних банках – стаття доповнена інформацією з бази даних Банку міжнародних розрахунків про обсяги депозитів резидентів України у іноземних банках.

Отже, експорт призводить до припливу грошових коштів, отже, утворює статтю кредиту; імпорт – до їх відпливу; і формує статтю дебету; їх баланс називається торговим, або видимим балансом. Включення вказаних показників при розрахунку вивезення/ввезення капіталу регіонів зумовлено значним впливом рівня експорту капіталу з України, адже якщо на загальнодержавному рівні відслідковуються процеси виведення капіталу, тоді й доцільно визначити локальні джерела їх виведення.

Внутрішню оцінку рівня вивезення/ввезення капіталу регіону доцільно проводити за показниками, що характеризують безпосередній стан зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності регіону. Рівень інвестиційної безпеки, на нашу думку, по-різному здійснює вплив на рівень вивезення/ввезення капіталу регіону, адже інвестиції є основним джерелом фінансового забезпечення їх розвитку. Внутрішні ж індикатори самих регіонів будуть визначатись шляхом зіставлення за фактичними та пороговими значеннями обсягів і структури інвестицій.

Висновки. Запропонований методичний підхід оцінки експорту капіталу регіону дозволяє провести діагностику впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на рівень розвитку регіональної економіки та дозволить оцінити обсяги вивезення/ввезення капіталу з метою визначення ймовірних джерел легалізації капіталів злочинного походження та визначення напрямків удосконалення регіонального менеджменту детінізації економіки.

1. Капіталізація економіки України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д.е.н. А. А. Гриценка. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 220 с. 2. Darry McLeod. Capital Flight [Електронний ресурс] / Darryl McLeod. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Enc1/CapitalFlight.html#abouttheauthor>. 3. Charles Poor Kindleberger. International Short-term Capital Movement / Charles Poor Kindleberger. – NY: Columbia University Press, 1937. – 262 p. 4. Charles Poor Kindleberger. The Benefits of International Money / Charles Poor Kindleberger // Journal of International Economics. – 2 (Nov. 1972). – P. 425-442. 5. Accounting, Business Studies and Economics Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tuition.com.hk/dictionary/c.htm> 6. Красавина Л. И. «Бегство» капитала из России и пути его сдерживания / Л. И Красавина // Деньги и кредит. – 2000. – № 11. – С. 40-42. 7. Райзберг Б. А. Бегство капитала / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева // Современный экономический словарь. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2007. – 495 с. 8. Cuddington J. T. Capital Flight: Issues, Estimates and Explanations. / J. T. Cuddington. – Princeton Studies in

International Finance. – № 58. December. – 1986. **9.** Dooley M. Country Specific Risk Premiums, Capital Flight and Net Investment Income Payments in Selected Developing Countries / M. Dooley. – IMF. Washington, D.C., 1986. – P. 53. **10.** Флейчук М. І. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: Монографія / М. І. Флейчук; за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – С. 152-257; 413-431. **11.** Lessard D. R. Capital Flight and Third World debt / D. R. Lessard, J. Williamson. – Wash.: Institute for International Economics, 1987. – 258 p. **12.** Kahn M. S. Capital Flight from Developing Countries / M. S. Kahn, N. Ul. Hague // Finance and Development. – 1987. – March. – P. 2-5. **13.** Duwendag D. Capital Flight From Developing Countries: Estimates and Determinants for 25 Major Borrowers / D. Duwendag. – Societe Universitaire Europeenne de Recherches Financieres, Tilburg, Netherlands, SUERF Series No. 52 A., 1987. – P. 53. **14.** Ketkar S. T. Determinants of Capital Flight From Argentina, Brazil and Mexico / S. T. Ketkar, K.W.Ketkar // Contemporary Policy Issues. – 1989. – Vol. 7. – № 3. – P. 11-29. **15.** Deppler M. Capital Flight: Concepts, Measurement and Issues / M. Deppler, M. Williamson // Staff Studies for the World Economic Outlook. IMF. Wash., August. 1987. – P. 39-58. **16.** Adjai S. Ibi. An Economic Analysis of Capital Flight from Nigeria. Policy Research Working Papers / Adjai S. Ibi. – World Bank. Wash., 1993. – P. 53. **17.** Булатов А. С. Параметры и оценка масштабов утечки капитала из России / А. С Булатов // Деньги и кредит. – 1999. – № 12. – С. 68-72. **18.** Шумська С. С. Доларизація та відтік коштів з української економіки / С. С. Шумська // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 56-77. **19.** Флейчук М. І. Методи оцінки та засади протидії іллегалізації перехідних економік в умовах глобалізації: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / М. І. Флейчук // Укр. акад. зовніш. торгівлі. – К. , 2004. – 20 с. **20.** Френклін Р. Рут. Міжнародна торгівля та інвестиції / Френклін Р. Рут, Філіпенко А. С.; пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 743 с. **21.** Доларизація економіки досягла 29%. Знайдено спосіб її знизити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2011/02/18/228237>.

Рецензент: д.е.н., професор Лазаришина І. Д. (НУВГП)